

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Андрій Козицький

HOLODOMOR DENIAL IN THE INDEPENDENT UKRAINE

Andrij Kozytskyj

The main narratives of denial of the Holodomor in independent Ukraine underwent a noticeable transformation. During the 1990s and early 2000s, widespread in Soviet times direct denials of the famine of 1932–1933 in Ukraine were transformed into interpretive denials, which consisted in attempts to present the Holodomor as an event that does not correspond to the internationally recognized criteria of the act of genocide. Pro-Russian political environments became the main promoter of denial of the Holodomor in independent Ukraine. Representatives of these political trend considered denial of the Holodomor as an important tool for delegitimization of Ukrainian independence, as well as destabilization of the internal political situation in the Ukrainian state. Denial of the Holodomor was especially active during the presidency of Viktor Yushchenko (2005–2010). At that time, opposition pro-Russian politicians, propagandists and political technologists promoted the thesis that the restoration of the memory of the Holodomor will inevitably occur at the expense of the separation of Ukrainian society, and will also spoil the relations of Ukraine with its «main strategic partner – Russia». During Viktor Yanukovich's rule (2010–2014), denial of the Holodomor acquired a latent character and was combined with the removal of references to the 1932–1933 famine from education and the public sphere. After the Revolution of Dignity of 2013–2014 and the beginning of Russian aggression in Donbas, denial of the Holodomor in Ukraine takes place mainly in a hidden form.

Keywords: Holodomor, genocide, Holodomor denial, genocide denial, Ukraine.

Оцінка голоду 1932–1933 рр. в Україні як події, що була спричинена зумисною радянською політикою, для переважаючої більшості українців, не підлягає жодному сумніву. Проте, ставлення великої частини громадян незалежної України до Голодомору 1932–1933 рр. тривалий час визначалося їх політичними уподобаннями, відчуттями культурної та суспільної ідентичності. Постава щодо Голодомору для українців стало своєрідним соціо-політичним маркером, який визначав приналежність людини до певного світоглядного середовища.

Вивчення заперечення Голодомору є порівняно новим напрямком наукових студій. Досліджень того, як в незалежній Українській державі відбувалося заперечення Голодомору обмаль, окремі автори лише фрагментарно висвітлювали це питання (Мороко 2008; Zhurzhenko 2011; Мацишина 2018).

Головні заперечення Голодомору упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. лунали головно з боку Комуністичної партії України (КПУ), яка була заборонена 30 серпня 1991 р., після проголошення незалежності, але відновила свою діяльність у червні 1993 р. На думку української політологині Тетяни Журженко, для комуністів заперечення Голодомору стало інструментом легітимізації існування їхньої партії (Zhurzhenko 2011, р. 619).

Позиція прибічників комуністичної ідеї полягала у тому, що усі оцінки Голодомору були зроблені ще в радянський період, а тому немає потреб, ані у додаткових дослідженнях подій 1932–1933 рр., ані в переоцінці цих подій. Будь-яку розмову про колективне осмислення Голодомору 1932–1933 рр. в Україні партійна пропаганда КПУ намагалася перевести у русло обговорення системної кризи, яку незалежна Україна переживала у 1990-х – на початку 2000-х рр. Заперечуючи зумисний характер Голодомору 1932–1933 рр., а подекуди й сам перебіг цього злочину, комуністи називали справжнім геноцидом аграрну та соціальну політику незалежної України, яка з їхньої точки зору була скерована на депопуляцію країни та руйнування її економіки.

Восени 2003 р., напередодні засідання Верховної Ради України, на якому мали розглянути питання Голодомору, газета «Комуніст» вмістила звернення ЦК КПУ «Таке не повинно повторитися», в якому партійний орган відтворив усі схеми заперечення Голодомору радянських часів. Автори звернення не лише заперечували проти геноцидної кваліфікації Голодомору, але й проти самого використання терміну *Голодомор*. Загальний тон звернення підводив до думки, що жертви Голодомору 1932–1933 рр. в Україні не були даремними, оскільки вони дали змогу перемогти нацизм у Другій світовій війні та досягнути високого рівня економічного розвитку СРСР. Перекидаючи місток до сучасності комуністи писали про сучасні «глодомор і холодомор» (Козицький 2023, с. 230).

Непубліцистичну версію заперечень Голодомору на початку 2003 р. спробував викласти у часописі «Марксизм і сучасність» (*Марксизм и современность*) викладач кафедри філософії Київського політехнічного інституту ім. І. Сікорського Василь Піхорович. Лейтмотивом публікації було твердження про те, що оповідями про Голодомор влада України початку XXI ст. намагалася приховати демографічну катастрофу, унаслідок якої, «при збереженні нинішніх економічних і політичних порядків й обумовлених ними сьгоднішніх темпів скорочення населення до 2033 року український народ зникне з лиця землі» (Піхорович 2003, с. 173).

Ще одним науковцем із комуністичними переконаннями, який з нагоди сімдесятих років Голодомору 1932–1933 рр. спробував виступити зі спростуванням геноцидної кваліфікації голоду 1932–1933 рр. в Україні, став завідувач відділу етноісторичних досліджень Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Валерій Солдатенко. У великій статті, яку 28 червня 2003 р. опублікувала газета «Дзеркало тижня», історик наполягав, що єдиноправильна оцінка голоду 1932–1933 рр. вже була зроблена у постанові ЦК КПУ від 26 січня 1990 р., «у багатьох випадках наступні праці не перевершують історико-документального видання «Голод 1932–1933 років на Україні», а за рядом позицій, особливо концептуально-оціночних, явно поступаються йому» (Солдатенко 2003, с. 20).

Науковець запропонував тезу про колективну відповідальність за Голодомор: за словами історика, голод 1932–1933 рр. був спричинений неправильною політикою усієї владної вертикалі СРСР, починаючи від І. Сталіна й закінчуючи головами українських колгоспів та сільрад. Такий підхід логічно мав привести до висновку: якщо винні усі, то справжніх винуватців немає (Солдатенко 2003, с. 20).

Після приходу до влади Віктора Януковича В. Солдатенко став головою Інституту національної пам'яті, який очолював у 2010–2014 рр. Працюючи на цій посаді, наприкінці 2012 р. колишній історик партії оприлюднив велику статтю, в якій знову спробував спростувати значну частину оцінок Голодомору як акту геноциду. У цій публікації прибічників трактування Голодомору як геноциду В. Солдатенко звинуватив у «вибудовуванні селективної логіки подій і добиранні відповідного фактологічного матеріалу» (Солдатенко 2012, с. 5). Помітна частина статті В. Солдатенка була побудована у вигляді полеміки із працями Станіслава Кульчицького (Солдатенко 2012, с. 22–26, 32–34, 35) та схвальному переказуванню виступів та публікацій Георгія Касьянова (Солдатенко 2012, с. 27–28, 29, 73–74), а також однієї із робіт Роберта Девіса та Стівена Віткрофта (Солдатенко 2012, с. 66–70).

Потужний сплеск заперечень Голодомору викликало ухвалення Верховною радою України 28 листопада 2006 р. Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Першим на цю подію відреагував професор Георгій Ткаченко, уродженець Поволжя, який у минулому був військовим, працював на викладацькій роботі у військових навчальних закладах, а вийшовши на пенсію став активістом радянського ветеранського руху в Україні. Г. Ткаченко підготував брошуру, в якій відстоював думку, що концепцію Голодомору створили у США, причому навіть не у середовищі української діаспори, а безпосередньо – американські політики, зокрема колишній радник з національної безпеки президента США Джиммі Картера Збігнев Бжезінський. Цей «проект» буцімто одразу був задуманий як інструмент розпалювання українсько-російських антагонізмів, та мав, у кінцевому підсумку, сприяти розвалу СРСР (Ткаченко 2006, с. 5–6). Г. Ткаченко обстоював наратив природних причин голоду 1932–1933 рр. в Україні, які ускладнилися нанизуванням цілої низки чинників, що буцімто об'єктивно і незалежно від людської волі посилювали його негативні наслідки. Аргументація Г. Ткаченка майже дослівно повторювала схему, яка була викладена ще 1938 р. у «Короткому курсі» історії ВКП(б) (Краткий курс... 1938, с. 290–298, 302–303).

Через два роки, у 2008 р. Г. Ткаченко видав ще одну книгу, в якій також приділив увагу Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. У цій книзі філософ далі твердив, що концепція Голодомору є творінням західних спецслужб, а адміністрація президента В. Ющенка використала її як ін-

струмент політичної боротьби. У своїй новій книзі Г. Ткаченко виразно радикалізував ступінь заперечення Голодомору в Україні, висловлюючи думку, що голоду 1932–1933 рр. в СРСР узагалі не було, а справжній голод у цей період, натомість, переживали Сполучені Штати Америки (Ткаченко 2008, с. 108).

Українська політологиня Ірина Мацшина, яка проаналізувала 105 судових справ кримінального та адміністративного характеру, що тою чи іншою мірою стосувалися Голодомору, і з якими зверталися до українських судів громадяни у період 2005–2013 рр., зробила цікавий висновок про те, що «заперечення теми Голодомору у часи правління В. Ющенка було значно активніше, ніж у часи правління В. Януковича» (Мацшина 2018, с. 161). Упродовж 2005–2010 рр. непоодинокими були випадки, коли до українських судів надходили заяви із вимогами знести пам'ятні знаки так званого «фіктивного голодомору та геноциду» (Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Харківська області), заборонити масові заходи з вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, чи навіть заборонити президентові В. Ющенку робити заяви на тему Голодомору.

Кількість таких відверто провокативних позовів, покликаних створювати навколо теми Голодомору скандальну атмосферу, помітно зменшилася після приходу до влади В. Януковича. На перший погляд зменшення атак проти пам'яті про Голодомор 1932–1933 рр. у період 2010–2013 рр. може видатися дивним. В. Янукович не приховував своїх намірів переглянути ті оцінки голоду 1932–1933 рр. в Україні, які були зроблені у період перебування при владі В. Ющенка. Український історик Артем Харченко делікатно називає ці наміри «спробою нового розставлення акцентів ... або, скоріше спробою запозичення популярної, перш за все у російській історичній літературі, візії проблеми» (Харченко 2017, с. 189).

Важливою складовою частиною нового курсу заперечення Голодомору, який обрала Партія регіонів у 2010 р., стали наполегливі спроби знеохотити громадян України до участі у публічних та масових комеморативних практиках вшанування жертв Голодомору. За словами спікерів Партії регіонів та афілійованих із ними журналістів, кожна чергова річниця голоду 1932–1933 рр. в Україні мала би стати приводом до особистих рефлексій, тихого і непублічного вшанування жертв голоду тощо. Головний принцип нового нарративу, який пробували поширювати прибічники В. Януковича, полягав у витісненні вшанування жертв Голодомору у непублічну сферу.

Не менш важливим напрямком боротьби проти пам'яті про голод 1932–1933 рр. у період президентства В. Януковича стало переформатування згадок про Голодомор у шкільній програмі. Повністю усунути згадки про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні із «Програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія України» 10–11 класи (Рівень стандарту)», який затверджувало міністерство освіти і науки, міністр освіти 2010–2014 рр. Дмитро Табачник не відважився. Проте, у порівнянні з програмою затвердженою 2010 р., що її було підготовлено ще за президентства В. Ющенка, місце яке займав Голодомор 1932–1933 рр. у новій програмі, суттєво скоротили. Крім цього, повністю з нової програми зникли згадки про голод 1921–1923 рр. та голод 1946–1947 рр. У 2012 р. із програми Зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) з української мови та літератури було вилучено присвячені Голодомору 1932–1933 рр. романи Уласа Самчука «Марія» та Василя Барки «Жовтий князь». Протягом 2012–2013 рр. із програми ЗНО з історії, поряд із іншими поняттями та персоналіями з історії України, зникли згадки про поняття «геноцид» та прийняття Верховною радою України 28 листопада 2006 р. Закону «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні» (Мудрий 2013, с. 25).

Особливим випадком заперечення Голодомору стала культурна та освітня політика, яку на тимчасово окупованих територіях України від 2014 р. почали запроваджувати російські окупанти. Так звана «народна рада днр» 16 серпня 2015 р. прийняла рішення демонтувати пам'ятники жертвам Голодомору та політичних репресій на території Донеччини. Демонтаж вирішено було розпочати із міста Сніжне, де знищено пам'ятний знак жертвам Голодомору. Руйнування пам'ятників на окупованих територіях продовжилося після початку повномасштабної агресії Росії проти України. Згадки про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні зникли із навчальних програм усіх закладів освіти, які опинилися на тимчасово окупованих територіях.

Головні нарративи заперечення геноцидного характеру Голодомору в незалежній Україні пройшли помітну трансформацію. Для проросійських сил в Україні заперечення Голодомору завжди залишалося важливим інструментом делегітимізації української незалежності, а також дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Українській державі. Характерною ознакою використання заперечення Голодомору з політтехнологічною метою, було його пов'язування із новітньою політичною історією України після 1991 р. Наголошуючи на тому, що Голодомор 1932–1933 рр. став однією із головних тем гуманітарної політики України у часи президентства

В. Ющенко, проросійські політики, пропагандисти та політтехнологи, просували тезу про те, цей процес відбувся коштом інтересів внутрішньої і зовнішньої політики Української держави. Згідно із їх твердженнями, намагаючись акцентувати тему Голодомору та вшанування його жертв, Україна «зіпсувала» свої стосунки із «головним стратегічним партнером – Росією».

Найбільш поширеним способом заперечення Голодомору в Україні натепер є інтерпретаційне заперечення, яке полягає у спробах представити Голодомор як подію, що не відповідає міжнародно визнаним критеріям акту геноциду. Іншою поширеною формою інтерпретаційного заперечення Голодомору стало висловлювання сумнівів у намірах більшовиків винищити саме українців. Ті, хто в Україні заперечує Голодомор в інтерпретаційний спосіб, найчастіше визнає його штучний характер, але відмовляється визнавати його спланований характер та зв'язок із національною політикою більшовиків.

Список джерел та літератури

- ИСТОРИЯ Всесоюзной Коммунистической Партии (большевиков). Краткий курс, 1938, под. ред. Комиссии ЦК ВКП(б). Москва: Издательство ЦК ВКП(б) «Правда».
- КОЗИЦЬКИЙ, А., 2023, Велика брехня. Методи, наративи та динаміка заперечення Голодомору. Харків: Видавець ФОП Панов А. М.
- МАЦИШИНА, І., 2018, Офіційний політичний дискурс: інституціональний підхід, Сучасне суспільство, 2(16), 155–167.
- МОРОКО, В., 2008, Використання сучасними партіями України теми Голодомору 1932–1933 років у політичній боротьбі. У: Голодомор 1932–1933: запорізький вимір. Запоріжжя: Просвіта, 173–181.
- МУДРИЙ, М., 2013, До дискусії про ЗНО з історії України 2013 року, Педагогічна думка, 1, 24–26.
- ПИХОРОВИЧ, В., О причинах и последствия голода 1932–1933 гг. на Украине (особое мнение), Марксизм и современность, 1–2(24–25), 172–176.
- СОЛДАТЕНКО, В., 2003, Голодний тридцять третій. Суб'єктивні думки про суб'єктивні процеси, Дзеркало тижня, 24(449), 20–21.
- СОЛДАТЕНКО, В., 2012, Трагедія тридцять третього: нотатки на історіографічному зрізі, Національна та історична пам'ять: збірник наукових праць, 3, 3–92.
- ТКАЧЕНКО, Г., 2006, Миф о голодоморе – изобретение манипуляторов сознанием. Киев: МУСУВ.
- ТКАЧЕНКО, Г., 2008, Информационно-психологическая интервенция. Киев: Юнивест Принт.
- ХАРЧЕНКО, А., 2017, Сучасна українська історіографія Голодомору: студії та дослідники, Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць, 27, Київ: НАН України, Інститут історії України, 187–219.
- ZHURZHENKO, T., 2011, «Capital of Despair». Holodomor Memory and political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution, East European Politics and Societies, 25, 3, 597–639.

References

- ISTORIJA Vsesoiuznoi Kommunisticheskoi Partii (bolshevikov). Kratkii kurs [History of the All-Union Communist Party (Bolsheviks). Short Course], 1938, pod. red. Kommissii TsK VKP(b). Moskva: Izdatelstvo TsK VKP(b) «Pravda». [In Russian].
- KHARCHENKO, A., 2017, Suchasna ukrainska istoriohrafiiia Holodomoru: studii ta doslidnyky [Modern Ukrainian Historiography of the Holodomor: Studios and Researchers]. Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats. 27. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 187–219. [In Ukrainian].
- KOZYTSKYI, A., 2023, Velyka brekhnia. Metody, naratyvy ta dynamika zaperechennia Holodomoru [The Big Lie. Narrative, Methods and Dynamics of Holodomor Denial]. Kharkiv: Vydavets FOP Panov A. M. [In Ukrainian].
- MATSYSHYNA, I. 2018, Ofitsiinyi politychnyi dyskurs: instyuttsionalnyi pidkhid [Official Political Discourse: Institutional Approach]. Suchasne suspilstvo. 2(16), 155–167. [In Ukrainian].
- MOROKO, V., 2008, Vykorystannia suchasnymy partiiamy Ukrainy temy Holodomoru 1932–1933 rokov u politychnii borotbi [Use of the Theme of Holodomor 1932–1933 by Contemporary Political Parties of Ukraine]. In: Holodomor 1932–1933: zaporizkyi vymir. Zaporizhzhia: Prosvita, 173–181. [In Ukrainian].

- MUDRYI, M., 2013, Do dyskusii pro ZNO z istorii Ukrainy 2013 roku [To the Discussion about the History of Ukraine in ZNO of 2013]. Pedahohichna dumka. 1, 24–26. [In Ukrainian].
- PYKHOROVYCH, V., O prichinakh i posledstviia holoda 1932–1933 hh. na Ukraine (osoboe mnenie) [About the Causes and Consequences of the Famine of 1932–1933 in Ukraine (Special Opinion)]. Marksizm i sovremennost. 1–2(24–25), 172–176. [In Russian].
- SOLDATENKO, V., 2003, Holodnyi trydtsiat tretii. Subiektyvni dumky pro subiektyvni protsesy [Hungry Thirty Third. Subjective Thoughts about Objective Processes]. Dzerkalo tyzhnia. 24(449), 20–21. [In Ukrainian].
- SOLDATENKO, V., 2012, Trahediia trydtsiat tretoho: notatky na istoriohrafichnomu zrizi [The Tragedy of the Third Third: Notes on the Historiographic Section]. Natsionalna ta istorychna pamiat: zbirnyk naukovykh prats. 3, 3–92. [In Ukrainian].
- TKACHENKO, H., 2006, Mif o holodomore – izobretenie manipulatorov soznaniem [The Myth of the Holodomor – the Invention of Mind Manipulators]. Kiev: MUSUV. [In Russian].
- TKACHENKO, H., 2008, Informatsionno-psikhologicheskaia interventsiiia [Informational and Psychological Intervention]. Kiev: Yunivest Print. [In Ukrainian].
- ZHURZHENKO, T., 2011, «Capital of Despair». Holodomor Memory and political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution. East European Politics and Societies. 25. 3, 597–639. [In English].

Заперечення Голодомору у незалежній Україні

Головні наративи заперечення Голодомору в незалежній Україні пройшли помітну трансформацію. Упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. прямі заперечення голоду 1932–1933 рр. в Україні, які були характерними для радянських часів, трансформувалися у інтерпретаційні заперечення, які полягали у спробах представити Голодомор як подію, що не відповідає визнанню на міжнародному рівні критеріям акту геноциду. Головним промотором заперечення Голодомору в незалежній Україні стали проросійські політичні сили. Представники цих політичних сил розглядали заперечення Голодомору як важливий інструмент делегітимізації української незалежності, а також дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Українській державі. Особливою активністю заперечення Голодомору відзначалися у період президентства Віктора Ющенка (2005–2010). У цей час опозиційні проросійські політики, пропагандисти та політтехнологи просували тезу про те, що відновлення пам'яті про Голодомор неминуче відбуватиметься коштом роз'єднання українського суспільства, а також призведе до погіршення стосунків України із її «головним стратегічним партнером – Росією». Під час перебування при владі Віктора Януковича (2010–2014) заперечення Голодомору почало набувати латентного характеру і поєднувалося з усунення згадок про голод 1932–1933 рр. із освіти та публічної сфери. Після Революції Гідності 2013–2014 рр. та розгортання російської агресії на Донбасі, заперечення Голодомору в Україні відбуваються головним чином у прихованій формі.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, заперечення Голодомору, заперечення геноциду, Україна.

Andrij Kozytskyj, Associate Professor of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries Ivan Franko National University of Lviv, Senior Research Officer National Museum of the Holodomor-Genocide.

Андрій Козицький, доцент кафедри модерної історії сучасного світу Львівського національного університету імені Івана Франка, старший науковий співробітник відділу дослідження геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів Національного музею Голодомору-геноциду.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4535-8279>

Received: 21.01.2024

Advance Access Published: February, 2024